

УДК 7.01/.036

Карпов Віктор Васильович,

доктор історичних наук

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

ORCID ID:0000-0002-3446-9187

ResearcherID: AAD-4614-2019

vvkarpoff@ukr.net

**ТЕОРІЯ МИСТЕЦТВА І СУЧАСНА НАЦІОНАЛЬНА
ХУДОЖНЯ ТРАДИЦІЯ РОМІВ**

У статті на основі теорії мистецтва Михайла Криволапова, Теодора Адорно, Петера Бюргера висвітлено сучасні тенденції розвитку національної художньої традиції ромів. **Мета дослідження** полягає у представленні концепції теоретичного осягнення мистецького простору та з'ясуванні рівня розвитку сучасної художньої традиції ромів. З'ясовано, що у полі зору вчених дослідження творчості митців ромського походження, художньо-стилістичні особливості ромського мистецтва, популяризація ромських культурних традицій, концептуальне відображення сучасними художніми формами та образами соціальних проблем буття ромів. Проведено комплексний аналіз творчості Емілії Рігової, Йонаша Тіберія, Сельми Сельман, Малгожати Мірга-Тас. Осмислення сучасної національної художньої традиції ромів та теоретичне обґрунтування ромського мистецтва у європейському соціокультурному просторі набуває вагомого значення, доповнює різнобарвну палітру мистецтва власним національним звучанням. **Висновки.** Сучасна національна художня традиція ромів демонструє тісний взаємозв'язок із загальним річищем розвитку європейського мистецького простору та сприяє розвитку сучасного візуального мистецтва України. Інтернаціональні форми мистецтва митцями ромського походження наповнюються національним контентом. Їх творчість сприяє розвитку художньої традиції культури ромів, популяризує культурні надбання ромського етносу, сприяє приверненню уваги громадськості до його самобутності, а також виступає у якості соціального інструментарію подолання нарративу ізоляції та дискримінації ромської спільноти, боротьби з ксенофобією та расовими забобонами. Отже, з точки зору антропології, мистецтво ромів виступає образною формою соціального спілкування та основою національного культурного коду.

Ключові слова: теорія мистецтва, Михайло Криволапов, Теодор Адорно, Петер Бюргер, мистецтво ромів, Емілія Рігова, Йонаш Тіберій, Сельми Сельман, Малгожата Мірга-Тас.

Karpov Viktor. ART THEORY AND MODERN ROMA NATIONAL ART TRADITION

The article, based on the art theory of Mykhailo Kryvolapov, Theodor Adorno, and Peter Bürger, highlights the current trends in the development of the national artistic tradition of the Roma. The purpose of the research is to present the concepts of theoretical understanding of the artistic space and to find out the level of development of the modern artistic tradition of the Roma. It has been found out that in the field of view of the scientists are the research of the works of artists of Roma origin, the artistic and stylistic features of Roma art, the popularization of Roma cultural traditions, and the conceptual reflection of social problems of Roma life in modern artistic forms and images. A comprehensive analysis of the works of Emilia Rigova, Jonas Tiberii, Selma Selman, and Malgozhata Mirga-Tas was conducted. The understanding of the modern national artistic tradition of the Roma and the theoretical justification of the Roma art in the European socio-cultural space acquires significant importance, complements the colorful palette of art with its own national sound. **Conclusions.** The contemporary national artistic tradition of the Roma demonstrates a close relationship with the general development of the European artistic space and contributes to the development of modern visual art of Ukraine. International forms of art are filled with national content by artists of Roma origin. Their work contributes to the development of the artistic tradition of the Roma culture, popularizes the cultural heritage of the Roma ethnic group, contributes to drawing public attention to its identity, and also acts as a social tool for overcoming the narrative of isolation and discrimination of the Roma community, fighting against xenophobia and racial prejudice. So, from the point of view of anthropology, Roma art is a figurative form of social communication and the basis of the national cultural code.

Key words: theory of art, Mykhailo Kryvolapov, Theodor Adorno, Peter Bürger, Roma art, Emilia Rigova, Jonash Tiberii, Selmy Selman, Malgozhata Mirga-Tas.

Актуальність теми дослідження. Осмислення сучасної національної художньої традиції ромів та теоретичне обґрунтування ромського мистецтва у європейському соціокультурному просторі, до якого відносимо й творчість українських митців, набуває вагомого значення, адже доповнює різнобарвну палітру мистецтва європейських країн і України власним національним звучанням. В українському мистецтвознавчому дискурсі теоретичне студіювання творчості митців ромського походження є важливим для розвою наукової думки та поглибленні знань про мистецьку спадщину ромів, їх світоглядну парадигму відображену у творчих доробках.

Аналіз досліджень і публікацій. Основним осередком формування наукової школи в Україні є науково-освітні інституції Закарпаття. Такі осередки діють і в інших європейських країнах і, зокрема, в Словаччині, Угорщині, Польщі, Туреччині. У полі зору вчених дослідження творчості митців ромського походження, художньо-стилістичні особливості ромського мистецтва, популяризація ромських культурних традицій, концептуальне відображення сучасними художніми формами та образами соціальних проблем буття ромів.

Мета дослідження полягає у представленні концепцій теоретичного осягнення мистецького простору та з'ясуванні рівня розвитку сучасної художньої традиції ромів у такому контексті.

Виклад основного матеріалу. Академік Національної академії мистецтв України Михайло Криволапов, характеризуючи трансформації мистецьких форм кінця XIX та першої третини XX століття, дійшов висновку про їх залежність від духовного та морально-етичного стану суспільства [1]. Покладаючись на думку М. Криволапова, можливо висловити гіпотезу про те, що національна художня традиція ромів базується на духовному віруванні народу та сповідуваних морально-етичних цінностях як світоглядної основи його соціокультурного простору. Отже, дослідження співвідношення мистецтва та національної художньої традиції ромів має міждисциплінарний характер та зумовлює застосування

загальнонаукових методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції до історичного полотна картини розвитку художнього простору.

Теодор Адорно відзначає, що концепції мистецтва є свого грою, завдяки якій мистецтво підносить над безпосередністю життя та спрямована до антропологічних витоків [2]. Ця гра спонукає до відмови від функціональної раціональності, що як він вважає є регресом. І тільки історична спонукка – наявність різних форм художньої образності, стримує мистецтво від регресу. Проте, мистецтво розвивається нелінійно і застосування термінів регресивності або прогресивності до процесу його функціонування у суспільстві не є обґрунтованим.

Для прикладу мистецтво авангарду, полишене функціональної раціональності у його проявах у формах футуризму, кубізму, дадаїзму, супрематизму та інших, в історичних умовах розвитку капіталістичного суспільства не вважалося прогресом мистецтва. Проте авангард є інструментальною формою пошуку нової художньої образності, яка була викликана науковим та технічним прогресом суспільства. Авангард розширив межі мистецтва та набув значення сталої його форми і послугував виникненню нових творчих проявів, для прикладу: гламуру [3].

У пошуках українського контенту в загальноєвропейському просторі мистецтва авангарду українські вчені дійшли висновку, що українська парадигма позначена територіальною ознакою та приналежністю митців до традицій української культури і їх пошуком нової образності в ейдетиці народного самовираження. Вчені підкреслюють, що виключно територіальна ознака авангарду трансформувалася у національне культурне надбання, як частка українського мистецтва під впливом суспільно-політичних процесів українського державотворення [4, с. 48]. Тобто, інтернаціональний художній простір авангарду був доповнений або трансформувався під впливом українського антропологічного коду [5] носіями якого були О. Богомазов, Д. Бурлюк, К. Малевич, В. Кандинський та інші митці. Тут зазначимо, що не усі подвижники авангарду в мистецтві відносили себе до націо-

нального руху, зокрема, О. Архипенко вважав себе розчиненим у європейському художньому просторі.

Мистецтво у своїй первісній формі виступало засобом образного спілкування і було такою образно-семантичною мовою та й залишається такою й донині [6]. Мистецтво палеоліту в реалістичній манері зображає тварин, рослини та сцени полювання – це ейдетична мова первісності. Така мистецька точність наводить на думку, що такі малюнки є свого роду мовою послання. Отже, з точки зору антропології мистецтво є образною формою соціального спілкування та основою національного культурного коду.

Антропологічне трактування мистецтва полягає у тому, що останнє відображає творчі стани людини, твориться людиною і містить концепцію людини із конкретно-історичним змістом художніх формоутворень [4, с. 148]. За антропним підходом мистецький код національної культури виступає у якості культуроутворюючої моделі світовідчуття. Відповідно постає питання про основи національної художньої традиції ромів, або, за Йоханом Хейзінгом, чи набуло мистецтво ромів значення окремішньої високої культурної цінності. Петер Бюргер у своїй праці “Теорія авангарду” висловлює думку, що авангардне мистецтво за своєю сутністю є антропологічне явище і відображає діяльність людини та є цією діяльністю [7, с. 16]. Для дослідження мистецтва ромів як художнього явища важливо сформувати взаємозв’язок окремих творів та соціальної дійсності етнічного ромського суспільства як першоджерела його походження і діалектичної функції.

Захоплення традиціями ромів стало основою творчості словацької мисткині ромського походження Емілії Рігової. Частину експозицій Музею культури ромів Словаччини складають художні полотна та графічні роботи Емілії Рігової на ромську тематику. Мисткиня вивчала традиційні декоративно-ужиткові промисли ромів і її художні полотна зображують побут ромів Словаччини, особливості їхнього традиційного вбрання, фольклорні сюжети тощо. Її творчість ангажована дискурсом антропології ромських громад у всьому

світі, а мистецтво суспільно орієнтоване. Посередництвом методу тілесності художниця візуальною мовою репрезентує проблематику культурних і соціальних стереотипів щодо ромської культури.

Зокрема, в роботі «Перетин» Е. Рігова ототожнює себе з образом «темношкірої Мадонни» та свідомо і демонстративно ідентифікує як жінку ромського походження символізуючи єднання та самоповагу ромських жінок. Робота має глибоке концептуальне підґрунтя, пов’язане з комплексними питаннями расової та етнічної самоідентифікації. Поштовхом для створення цього автопортрета став відносно світлий колір шкіри самої художниці, що історично дозволяло деяким ромам уникати стигматизації та дискримінації шляхом приховування свого етнічного походження у суспільстві більшості. Таким чином робота набуває характеру мистецького маніфесту самоусвідомлення та етнічної гордості представниць ромської спільноти [8].

Перетин. Емілія Рігова. 2017

Ромський художник Йонаш Тиберій закінчив Закарпатську академію мистецтв в Ужгороді, де був учнем таких відомих митців як Людмила Корж, Василь Пал та Павло Балла. Великою позитивною рисою Тиберія Йонаша є те, що він виховує нову плеяду творчо обдарованих дітей, з якими активно займа-

ється у створеній з його ініціативи художній школі «Ром Арт». У грудні 2020 року Йонаш Тиберія було номіновано на Мукачівську міську премію ім. О. Духновича. Номінована художня робота – живописний твір «Дівчина з квітами» (полотно, олія, 50x70, 2020 р.): у ліричній фігуративно-живописній композиції автор використовує чіткі контрасти кольорів, тону, фактур у поєднанні з делікатними нюансами барв, фактур. Також пластика конструктивної вертикалі твору гармонійно пов'язана з горизонталлю живопису. Загалом тепло-холодний контраст доповнений тональним контрастом сприяє чіткому прочитанню головної ідеї твору – жіночої фігури. Ліричний настрій та романтика – це головні чинники, якими можна описати враження від твору і його дух [9].

Дівчина з квітами. Йонаш Тиберія. 2020

Серед митців ромського походження виділяються своєю семантичною образністю твори художниці Сельми Сельман з Туреччини. Мисткиня поєднує фахову мистецьку освіту з глибоким зацікавленням традиціями та фольклором ромського етносу. Її твори і

естетичні, і соціальні – вони закликають до солідарності з ромами, розвінчують міфи та стереотипи на їхню адресу. Творчість Сельми Сельман базується на синтезі академічних надбань образотворчого мистецтва з національною самобутністю ромської культури. У творчому доробку С. Сельман простежується тяжіння до поєднання елементів ромського фольклору та декоративно-ужиткового мистецтва з прийомами сюрреалізму і міфопоетичними мотивами. Це проявляється насамперед у створенні образів яскравих жіночих персонажів у традиційних ромських костюмах, виконаних з виразним авторським почерком. Через свою творчість вона цілеспрямовано популяризує культурні надбання ромського етносу, сприяє приверненню уваги громадськості до його самобутності [10].

Однією з найоригінальніших та концептуальних проєктів Сельми Сельман стала виставка під назвою «Бруд 0» (2021), присвячена демонстрації стереотипного сприйняття ромських громад як «брудних». Експозиція складалась з чотирьох монументальних полотен, створених шляхом впливу на них залізного пилу, бруду та рідин від транспортування металобрухту. Сельман розміщувала полотна на днищі вантажівки свого батька, щоб захистити автомобіль під час перевезень відходів. Полотна замінювались на нові кожні 2–6 тижнів. Таким чином художниця в абстрактно-метафоричний спосіб продемонструвала існування закоріненого стереотипу про «брудне» життя ромських громад, котрий насправді зумовлений складними історичними та соціоекономічними чинниками.

Її різнопланова творчість, що поєднує візуальне мистецтво, відеоарт та перформанс, неодноразово отримувала схвальні відгуки на значущих мистецьких заходах у Європі та світі. Роботи Сельми Сельман неодноразово отримували високу оцінку як в Туреччині, так і на міжнародному рівні. Це свідчить про визнання її таланту та внеску у розвиток сучасного мистецтва [11].

Яскравою представницею нової генерації ромських митців, які через мистецтво транслюють в суспільство свою громадянську позицію є лідерка руху «Ромське мистецтво»,

Виставка «Бруд 0». Сельма Сельман. 2021

сучасна польська художниця ромського походження Малгожата Мірґа-Тас. Мисткиня здобула широке міжнародне визнання завдяки сміливому авторському переосмисленню образів та сюжетів, пов'язаних з ромською тематикою. У своїй творчості мисткиня звертається до ромської іконографії, переосмислює та деконструє традиційні уявлення та стереотипні зображення представників цієї етнічної групи. Працює в техніці інсталяцій, відеоарту, живопису. Її мистецькі твори з реінтерпретації культурних наративів та сприяння міжкультурному діалогу принесли художниці численні міжнародні нагороди та визнання у світі мистецтва [12].

М. Мірґа-Тас у своїй творчості використовує незвичний матеріал – тканини та елементи одягу, що належали близьким людям. Ці автентичні речі відображають особисті смаки та вподобання носіїв. З них художниця створює яскраві скульптурні композиції та інсталяції, поєднуючи клаптики тканини в несподіваній еkleктичній манері. У своїх мистецьких творах вона звертається до зображення людей, історичних подій та повсякденних сцен, важливих для життя ромської громади. Моделями слугують як члени її власної родини та оточення, так і відомі постаті з ромської історії.

Сестри. Малгожата Мірґа-Тас. 2019

Визначною подією для популяризації ромського мистецтва стала участь М. Мірґа-Тас у 59-й Венеціанській бієнале сучасного мистецтва у 2022 році, як офіційної представниці Польщі. На цьому наймасштабнішому форумі світового мистецтва художниця створила великоформатну multimedia-інсталяцію «Перечаровуючи світ». Композиція поєднувала відеоарт, скульптуру, живопис – зокрема зображення ромських мотивів на величезних полотнах. За задумом Мірґа-Тас, проєкт мав «викликати» у глядачів нове бачення світу ромів.

Перечаровуючи світ. Малгожата Мірґа-Тас. 2022. Фото Данієля Румянцева [13]

Завдяки участі у масштабних мистецьких проєктах творчі здобутки та громадянська позиція Малгожати Мірґи-Тас отримали своє визнання на європейському рівні. У 2023 р. художниця стала лауреаткою престижної міжнародної премії у галузі збереження ромської культурної спадщини Tajsja Roma Cultural Heritage Prize. Це відзнака її видатного вне-

ску у розвиток сучасної культури ромів та боротьбу зі суспільними стереотипами [14].

Висновки. Сучасна національна художня традиція ромів демонструє тісний взаємозв'язок із загальним річищем розвитку європейського мистецького простору та сприяє розвитку сучасного візуального мистецтва України. Інтернаціональні форми мистецтва митцями ромського походження наповнюються національним контентом. Їх творчість сприяє розвитку художньої традиції культури ромів, популяризує культурні надбання ромського етносу, сприяє приверненню уваги громадськості до його самобутності, а також виступає у якості соціального інструментарію подолання нарративу ізоляції та дискримінації ромської спільноти, боротьби з ксенофобією та расовими забобонами. Отже, з точки зору антропології, мистецтво ромів виступає образною формою соціального спілкування та основою національного культурного коду.

Література:

1. Криволапов М. Українське мистецтво першої третини ХХ ст. в художній критиці. *Мистецтвознавство України*, 2006. С. 18-31.
2. Адорно Теодор. Теорія естетики. *Пер. з нім. П. Таращук*. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 518 с.
3. Безугла Р. Гламур : художні цінності, історична динаміка та форми : монографія. Київ: НАКККІМ, 2019. 348 с.
4. Лимар Г.М. Антропологія мистецтва українського авангарду першої третини ХХ століття. Дис. на здоб. наук. ступ. доктора філософії за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Київ, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2023. 211 с.
5. Антропологічний код української культури і цивілізації. *О.О.Рафальський (кер. авт. кол.), Я.С. Калакура, В.П. Коцур, М.Ф.Юрій (наук. ред.)*. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. Кн.1. С. 29. Кн.2. 120 с.
6. Карпов В.В. Нейроарт як естетичне перетворення світу реальності. *Український мистецтвознавчий дискурс*, 2021. № 1. С. 21-40.
7. Лимар Г. М. Український авангард у контексті теорії Петера Бюргера. *Український мистецтвознавчий дискурс*, 2023. № 4. С. 118-126. DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.4.16>
8. Portfolio. Emilia Rigova. URL: <https://emiliarigova.com/er.html> (дата звернення: 08.12.2023).
9. Краший художник. URL: <https://thebestartist.info/uk/2021/yonash-tyberiy> (дата звернення: 12.12.2023).
10. Selma Selman. selmaselman. URL: <https://www.selmaselman.com> (дата звернення: 08.12.2023).
11. Selma Selman. RomArchive. URL: <https://www.romarchive.eu/en/collection/p/selma-selman/> (дата звернення: 08.12.2023).
12. Małgorzata Mirga-Tas. Fundacja Sztuki Polskiej ING. URL: https://ingart.pl/pl/kolekcja/artysci/malgorzata_mirga_tas (дата звернення: 09.12.2023).
13. Перечаровуючи світ. Малгожата Мірґа-Тас. 2022. Фото Данієля Румянцева. URL: <https://roma.ua.org.ua/news/world/1650908353126> (дата звернення: 12.12. 2023)
14. Małgorzata Mirga-Tas. Wins Prestigious Tajsja Roma Cultural Heritage Prize 2023. Eriac. URL: <https://eriac.org/malgorzata-mirga-tas-wins-prestigious-tajsja-roma-cultural-heritage-prize-2023/> (дата звернення: 09.12.2023).

References:

1. Kryvolapov M. Ukraïnsjke mystectvo pershoji tretyny XX st. v khudozhnij krytyci [Ukrainian art of the first third of the 20th century in art criticism]. *Mystectvoznavstvo Ukraïny*, 2006. S.18-31. [in Ukraine].
2. Adorno Teodor. Teorija estetyky [Theory of aesthetics]. Per. z nim. P. Tarashhuk. K.: Vydavnytstvo Solomiji Pavlychko «Osnovy», 2002. 518 s. [in Ukraine].
3. Bezughla R. Ghlamur : khudozhni cinnosti, istorychna dynamika ta formy : monohrafija [Glamor: artistic values, historical dynamics and forms]. Kyjiv: NAKKKIM, 2019. 348 s. [in Ukraine].
4. Lymar Gh.M. Antropologhija mystectva ukraïnsjkogho avanghardu pershoji tretyny XX stolittja [Anthropology of Ukrainian avant-garde art of the first third of the 20th century]. Dys. na zdob. nauk. stup. doktora filosofiji za specialnistju 023 «Obrazotvorche mystectvo, dekoratyvne mystectvo, restavracija». Kyjiv, Nacionaljna akademija kerivnykh kadriv kuljтуры i mystectv, 2023. 211 c. [in Ukraine].
5. Anthropological code of Ukrainian culture and civilization. O.O. Rafalskyi (head of author's group), Y.S. Kalakura, V.P. Kotsur, M.F. Yurii (scientific editor). K.: IPiEND named after I.F. Kurasa NAS of Ukraine, 2020. Book 1. C. 29. Book 2. 120 p. [in Ukraine].
6. Karpov V.V. Nejroart jak estetychne peretvorennja svitu realnosti [Neuroart as an aesthetic transformation of the world of reality]. *Ukraïnsjkyj mystectvoznavchij dyskurs*, 2021. # 1. S.21-40. [in Ukraine].
7. Lymar Gh. M. Ukraïnsjkyj avanghard u konteksti teoriji Petera Bjurghera [Ukrainian avant-garde in the context of Peter Bürger's theory]. *Ukraïncjkyj mystectvoznavchij dyskurs*, 2023. # 4. C. 118-126. DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.4.16> [in Ukraine].
8. Portfolio. Emilia Rigova. URL: <https://emiliarigova.com/er.html> (data zvernennja: 08.12.2023). [in Ukraine].
9. Krashhyj khudozhnyk. URL: <https://thebestartist.info/uk/2021/yonash-tyberiy> (data zvernennja: 12.12.2023). [in Ukraine].
10. Selma Selman. selmaselman. URL: <https://www.selmaselman.com> (data zvernennja: 08.12.2023).
11. Selma Selman. RomArchive. URL: <https://www.romarchive.eu/en/collection/p/selma-selman/> (data zvernennja: 08.12.2023).
12. Małgorzata Mirga-Tas. Fundacja Sztuki Polskiej ING. URL: https://ingart.pl/pl/kolekcja/artysci/malgorzata_mirga_tas (data zvernennja: 09.12.2023).
13. Perecharovujuchy svit. Malghozhata Mirgha-Tas. 2022. Foto Danielja Rumjanceva. URL: <https://romaua.org.ua/news/world/1650908353126> (data zvernennja: 12.12. 2023)
14. Małgorzata Mirga-Tas. Wins Prestigious Tajsja Roma Cultural Heritage Prize 2023. Eriac. URL: <https://eriac.org/malgorzata-mirga-tas-wins-prestigious-tajsja-roma-cultural-heritage-prize-2023/> (data zvernennja: 09.12.2023).